

Ixobrychus minutus

(L., 1766)

Bączek

Rząd: brodzące, rodzina: czaplowate, podrodzina: bąki

Status występowania w Polsce

Bardzo nieliczny lęgowy.

Opis gatunku

Niewielki ptak wielkości gołębia, o długości ciała 33–38 cm, rozpiętości skrzydeł 52–58 cm i masie 70–170 g. Występuje dymorfizm płciowy. Wierzch ciała samca jest czarny, spód prawie jednolicie płowy, a na skrzydłach występują płowobiałe rozległe plamy. Wierzch ciała samicy jest brązowy z podłużnym plamkowaniem, spód z wyraźnymi, ciemniejszymi pręgami, a plamy na skrzydłach są ciemniejsze niż u samca. Poza tym samiec jest nieco większy od samicy. Ptaki młode są podobne do samicy, lecz silniej plamiste i posiadają wyraźniejsze pręgi.

Bączek prowadzi skryty tryb życia, będąc rzadko widywanym na odkrytym terenie. Zaniepokojony zachowuje się podobnie jak pokrewny gatunek – bąk: wyciąga szyję pionowo w górę i nieruchomieje. W ciepłe i parne wieczory i noce odzywa się charakterystycznym pojedynczym, niskim w tonie „szczekaniem”.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Bardzo charakterystyczne jasne plamy na skrzydłach, wyraźnie widoczne zarówno u ptaka lecącego, jak i u siedzącego, pozwalają na szybką identyfikację tego gatunku. Również młode ptaki, jakkolwiek poprzez ciemnobrązowe upierzenie podobne do bąka *Botaurus stellaris* (A021), z powodu znaczącej różnicy wielkości są trudne do pomylenia z osobnikami tego gatunku.

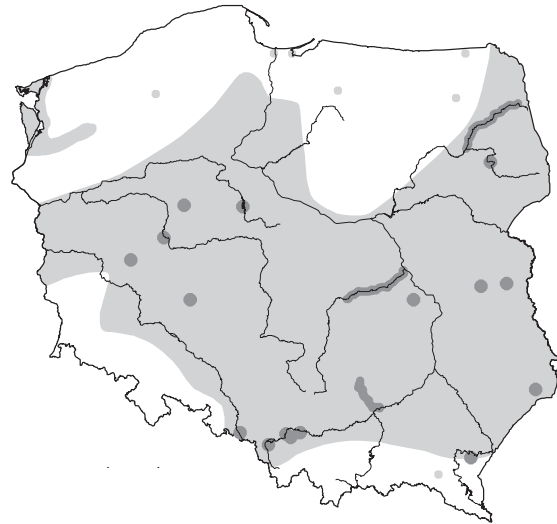
Biologia

Tryb życia

Gatunek aktywny głównie o zmierzchu, nocą i o świcie. Dzień spędza ukryty w szuwarach lub krzewach. Jednak spłoszony zrywa się do lotu znacznie chętniej niż bąk i stąd częściej można go obserwować w locie. Jako gatunek silnie terytorialny występuje w rozproszeniu; również w trakcie wędrówek i zimowania najczęściej spotykane są pojedyncze ptaki lub co najwyżej małe stadka.

Lęgi

Powrót na lęgowiska jest bardzo rozciągnięty w czasie, bowiem rozpoczynać się może już na początku kwiet-

nia, a ostatnie ptaki przylatują jeszcze w końcu maja. Ptaki gniazdują w rozproszeniu, jednak spotykano gniazda w odległości 50 m jedno od drugiego, a w skrajnych przypadkach nawet 5 m. Gniazda mogą być zakładane zarówno w trzcinach, jak i wyżej – na krzewach, nawet na wysokości do 2 m. Składanie jaj trwa od początku maja do końca czerwca. W sezonie odbywa 1 lęg. W zniesieniu jest najczęściej 5–6 jaj, a w skrajnych przypadkach – 4–9. Jaja składane są codziennie, czasami w odstępach 2-dniowych. Wysiadywanie trwa na ogół 17–19 dni (od 16 do 24). Młode mogą wychodzić z gniazda już po 5–6 dniach, ale na ogół opuszczają je po 17–18 dniach, zaś lotność uzyskują po 25–30 dniach. Aktywność głosowa samców (najczęściej nocą) trwa aż do końca lipca. Zagęszczenie lęgowej populacji na starorzeczu Wisły w Warszawie (Jez. Czerniakowskie) dochodziło do 5 par/10 ha całej powierzchni zbiornika lub 2 par/1ha trzcinowiska. Również wysokie zagęszczenia odnotowano na pokopalnianych zbiornikach zapadliskowych na Górnym Śląsku, dochodzące do 20 par/10 ha, a przeliczając na siedlisko gniazdowania – również 2 pary/1ha trzcinowiska.

Wędrowniki

Przelot jesienny jest równie słabo zauważalny jak wiosenny, ponieważ ptaki wędrują nocą i na ogół pojedynczo, jakkolwiek spotykano niewielkie stadka odpoczywające w ciągu dnia na drzewach. Charakterystyczny dla tego gatunku jest wyjątkowo długi przelot, bez zatrzymywania, nad Morzem Śródziemnym i Saharą. Większość ptaków odlatuje już w końcu sierpnia, a ostatnie osobniki notowano jeszcze w końcu października. Gatunek ten jest nieznacznie obrączkowany w Polsce, dlatego nie wiadomo dokładnie, które ptaki wędrują na zimę bączki gniazdujące w Polsce. Przelot wiosenny rozpoczynający się w kwietniu może trwać przez cały maj.

Zimowanie

Zimuje na terenach położonych na południe od Sahary. Jako dalekodystansowy migrant bączek tylko wyjątkowo pozostaje na zimę w Europie. W Polsce zimowe spotkania gatunku są sporadyczne. Rzadkie są także obserwacje listopadowe (w Polsce tylko dwie takie obserwacje), a ptak, który był obserwowany do końca grudnia 1992 roku na stawach w Przygodzicach, miał uszkodzone skrzydło. Wyjątkowo stwierdzono zimującą (9.02.1992) samicę pod Koninem na podgrzewanym Jez. Licheńskim.

Pokarm

Podstawę diety bączka stanowią drobne ryby, płazy, owady wodne, mięczaki, pająki. Ptaki żerują, czatując nieruchomo na zdobycz albo powoli brodząc w wodzie. Szczególnie intensywnie polują o świcie i zmierzchu. Żerują na ogół w obrębie terytorium. Bączek z całą pewnością nie jest szkodnikiem w gospodarce rybackiej.

Występowanie**Siedlisko**

Bączek zasiedla wszystkie typy płytkich zbiorników, z pasami trzciny lub pałki oraz krzewów, zarówno naturalnych (starorzecza, jeziora), jak i sztucznych (stawy rybne, pokopalniane zbiorniki zapadliskowe, zbiorniki przemysłowe, zwirownie, torfianki i glinianki, zbiorniki retencyjne). Ptakom lęgowym nie przeszkadza sąsiedztwo zabudowanych terenów, np. na Górnym Śląsku, w Warszawie czy pod Łomiankami. Zasiedla również brzegi większych rzek, porośnięte zwartymi płatami krzewów wierzby. Występowanie bączka jest uzależnione od poziomu wody zapewniającego nie tylko bezpieczeństwo lęgów, ale również odpowiednią bazę pokarmową. Ważne są również nawet niewielkie płaty starych trzcinowisk. Można go określić jako ptaka skraju trzcinowisk lub łozowisk/wiklinisk, bowiem najchętniej zakłada gniazda na skraju tych siedlisk, a w głębi zwartych szuwarów zwykle w pobliżu „oczek wody”. Bączki spotykano nawet w wąskich pasach trzcinowisk przy dużych rowach melioracyjnych oraz przy kanałach w obrębie kompleksów stawów.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1150 Zalewy i jeziora przymorskie (laguny)
- 3150 Starorzecza i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*
- 7210 Torfowiska nakredowe (*Cladietum marisci*, *Caricetum buxbaumii*, *Schoenetum nigricantis*)
- 91E0 Łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albobfragilis*, *Populetum albae*, *Alnenion glutinoso-incanae*), olsy źródłiskowe

Rozmieszczenie geograficzne

Wyróżniono kilka podgatunków. W Polsce występuje podgatunek nominatywny *I. m. minutus*. Gniazduje on w zachodniej, środkowej, wschodniej i południowej Europie, w południowo-zachodniej Syberii, w północno-zachodniej Afryce, w Iranie i północno-wschodnich Indiach. Zimowiska tych ptaków znajdują się od Afryki do Indii. Inne cztery podgatunki (osiadłe) zamieszkują rozległe obszary Afryki na południe od Sahary, Madagaskar, Nową Zelandię, wschodnią Australię i południową Nową Gwineę.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce jest to nizinny gatunek, bowiem najwyższe stanowiska lęgowe stwierdzono w Kotlinie Sąddeckiej na stawach w Mostkach pod Starym Sączem na wysokości 310 m n.p.m. oraz na wysokości 350 m n.p.m. na Pogórze Bukowskim, na zbiorniku zaporowym pod Beskiem. Zasiedla niektóre rejonu niżu, prawie całkowicie omijając Pomorze, Ziemię Lubuską, zachodnią część Dolnego Śląska, oraz południową Wielkopolskę, północną Kielecczynę i północne Mazowsze. Tylko lokalnie w odpowiadających i blisko położonych zbiornikach tworzy większe populacje, np. na Górnym Śląsku, w rejonie doliny górnej Wisły pod Goczałkowicami, w dolinie Wisły pod Warszawą i Łomiankami, dolinie Baryczy, Wielkopolskim PN, w dolinie Tyśmienicy i w dolinie Nidy.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): VU gatunek narażony na wyginięcie

Status zagrożenia w Europie: (V) gatunek narażony na wyginięcie

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Największe populacje lęgowe występują na terenach prawnie chronionych. Są to rezerваты przyrody Stawy Milickie i Jezioro Czerniakowskie, a także Wielkopolski PN, Nadgoplański PK, Nadnidziański PK i zespół przyrodniczo-krajobrazowy Stawy Siemieńskie. Przeważająca część populacji krajowej zasiedla obszary nieobjęte ochroną.

Rozwój i stan populacji

Populacja europejska bączka oceniana jest na około 37 000–110 000 p. lęgowych. Najliczniej gniazduje w Rosji (10 000–50 000 p.), w Rumunii (10 000–20 000 p.), na Ukrainie (5000–6000 p.) i na Węgrzech (3500–6000 p.).

W Polsce areal w ciągu ostatniego wieku uległ znaczącym zmianom, zmianie podlegała również liczebność populacji lęgowej. Zmiany te są jednoznacznie negatywne, pomimo lokalnych fluktuacji liczebności: np. na stawach Wielką pod Raciborzem w latach 1982–1996 liczebność wahała się w zakresie 5–19 p., a na Jez. Swarzędzkim 0–6 p. w latach 1978–1994. Tendencje te w zasadzie nie mają związku ze stanem siedlisk lęgowych, są raczej efektem długich okresów suszy na zimowiskach położonych w rejonie Sahelu, a także niekorzystnych warunków na trasie przelotu. W pierwszej kolejności nastąpił zanik specyficznej populacji zasiedlającej nadrzeczne zarośla wierzbowe nad dużymi rzekami: środkową Wisłą, dolnym Bugiem, dolną Narwią, dolną Pilicą oraz znaczący spadek liczebności nad środkową Wartą, ponadto, zmniejszyły się populacje zasiedlające dolinę Biebrzy oraz Stawy Milickie, mimo że na wymienionych terenach nie doszło do istotnych przekształceń siedliska. Interesujące jest utrzymywanie się podwarszawskiej populacji bączka na starorzeczach Wisły, wobec zaniku populacji dawniej związanej z nadrzeczными wikliniskami wzdłuż Wisły powyżej Warszawy.

Stan populacji krajowej ocenia się na 600–700 p. Najwięcej bączków gniazduje w Wielkopolsce (1980–1990 ok. 200 p.), w Małopolsce (300 p.) i na Śląsku (80–120 p.). Lokalnie znaczące populacje wykazywano ostatnio m.in. w rejonie Warszawy – ok. 20–25 p. Niewykluczone, że pojedyncze pary, odnotowane ostatnio na stanowiskach od wielu lat niezasiedlanych, są oznaką powrotu bączka, przynajmniej lokalnie, do dawnego stanu.

Bączek występuje najliczniej w następujących ostojach ptaków lub obszarów proponowanych do sieci Natura 2000: Bagienna Dolina Narwi 10–30 p., Dolina Tyśmienicy 12–25 p., Dolina Baryczy do 12 p., Ostoja Nadgoplańska, Zbiornik Podedwórze, Dolina Dolnego Bugu, Ostoja Kozienicka, Stawy Wielką, Dolina Nidy do 10 p., Dolina Dolnej Skawy, Dolina Dolnej Soły, Stawy w Brzeszczach, Pogórze Przemyskie, Dolina Biebrzy, Dolina Górnej Wisły, Zlewnia Górnej Huczwy, Dolina Małej Wełny pod Kiszkowem, Ostoja Rogalińska i Pojezierze Sławskie 7–8 p.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk lęgowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;
- utrata siedlisk lęgowych w wyniku deniwelacji powierzchni dolin rzecznych (zasypywania starorzeczy i zagłębień terenu okresowo wypełnianych wodą);
- utrata siedlisk lęgowych w wyniku intensyfikacji gospodarki rybackiej na stawach hodowlanych;
- utrata siedlisk lęgowych w wyniku niekontrolowanego pozyskiwania trzciny na obszarach lęgowych bączka;
- utrata siedlisk lęgowych w wyniku wiosennego, nielegalnego wypalania szuwarów trzcinowych;
- utrata siedlisk lęgowych w wyniku wycinania zakrzewień wokół zbiorników wodnych w rejonach gniazdowania.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 19).

Suche lata pogłębiają efekty dawnych działań melioracyjnych, zwłaszcza w bagiennych dolinach Narwi, gdzie w wyniku regulacji rzeki poniżej Rzędzian nastąpił w latach 1991–1992 niemal całkowity zanik populacji lęgowej tego gatunku.

Dodatkowym czynnikiem poważnie redukującym liczebność bączka są susze panujące na zimowiskach oraz niekorzystne warunki na trasie wędrówek wiosennych i jesiennych.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- w dolinach rzek utrzymać wysoki poziom wód gruntowych, zachować okresowo wypełnione wodą obniżenia i starorzecza;
- opracować i wdrożyć mechanizmy rekompensowania ekstensywnych metod gospodarowania na stawach rybnych;
- opracować i wdrożyć zasady przyjaznego ptakom pozyskiwania trzciny na zbiornikach wodnych;
- wykluczyć osuszanie torfowisk i niecek jeziornych;
- podjąć podtapianie przesuszonych trzcinowisk.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie i liczebność krajowej populacji lęgowej;
- sukces rozrodczy w zależności od siedliska;
- przeżywalność;
- wybiórczość siedliskową;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji lęgowej.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji lęgowej w kluczowych ostojach gatunku na terenie kraju. Metodyka do ustalenia. Ocena powinna objąć zarówno największe krajowe stanowiska (rejon Goczałkowic, Kotliny Warszawskiej, Górnego Śląska, Stawów Milickich) oraz te mniejsze, liczące po 3–5 par. W sezonie należy wykonać przynajmniej 3 kontrole terenowe: pierwszą w 2. połowie maja, ze zwróceniem szczególnej uwagi na obserwacje przelatujących ptaków, a dwie kolejne w 3. dekadzie maja i 2. dekadzie lipca – nastawione na nasłuch „szczekających” samców.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO.
Zakład Ornitologii PAN.
- BEDNORZ J., KUPCZYK M. 1995. Fauna ptaków doliny Noteci.
W: Bednorz J. (red.) Ptaki doliny Noteci. *Prace Zakł. Biol. i Ekol. Ptaków UAM*, 3: 3–94.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL.
2000. European bird populations: estimates and trends. (BirdLife Conservation series No. 10). Cambridge, UK, 160 s.
- BUSSE P. (red.) 1990. Mały Słownik Zoologiczny. Ptaki. Część I. Warszawa, 402 s.
- CHMIELEWSKI S., KUSIAK P., SOSNOWSKI J. Awifauna lęgowa tarasu zalewowego dolnej Pilicy. *Not. Orn.*, 34: 247–276.
- CHYLARECKI P., WINIECKI A., WYPYCHOWSKI K. 1992. Awifauna lęgowa doliny Warty na odcinku Uniejów–Sptawie. W: Winiecki A. (red.) Ptaki lęgowe doliny Warty. *Prace Zakł. Biol. i Ekol. Ptaków UAM*, 1: 7–55.
- CEMPULIK P. 2001. *Ixobrychus minutus* (Linne, 1766) – Bączek. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 112–114.
- CEMPULIK P. Wykrywanie i określanie liczebności par lęgowych bączka. Mscr., Muzeum Górnosląskie, Dział Przyrody. Bytom.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 1. Ostrich to Ducks. Oxford, 722 s.
- DYRCZ A., OKULEWICZ J., WITKOWSKI J., JESIONOWSKI J., NAWROCKI P., WINIECKI A. 1984. Ptaki torfowisk niskich Kotliny Biebrzańskiej. Opracowanie faunistyczne. *Acta orn.*, 20, 1: 1–108.
- GOŁAWSKI A. – dane niepublikowane.
- GROMADZKI M., DYRCZ A., GŁOWACIŃSKI Z., WIELOCH M. 1994. Ostoje ptaków w Polsce. Gdańsk, 403 s.
- GRZYBEK J. 1996. Zimowa obserwacja bączka *Ixobrychus minutus*. *Przegl. Przyr.*, 7: 94.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. (red.) 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their distribution and abundance. London, 903 s.
- del HOYO J. ELLIOTT A., SARGATAL J. (red.) 1992. Handbook of the Birds of the World. Vol. 1. Ostrich to Ducks. Barcelona, 696 s.
- KALICIUK J., STASZEWSKI A. 1997. Ostoje ptaków w polskiej części Zalewu Szczecińskiego. Szczecin, 104 s.
- KUPCZYK M. 1997. Awifauna Nadgopla – liczebność i rozmieszczenie. W: Kupczyk M. (red.) Ptaki wybranych jezior Wielkopolski. *Prace Zakł. Biol. i Ekol. Ptaków UAM*, 7: 5–116.
- KUPCZYK M. 2000. Bączek *Ixobrychus minutus*. W: Bednorz J., Kupczyk M., Kuźniak S., Winiecki (red.) Ptaki Wielkopolski. Monografia przyrodnicza. Poznań, s. 45–46.
- LEWARTOWSKI Z. 1996. Waloryzacja awifauny lęgowej doliny Górnej Narwi i konieczność jej ochrony. *Zesz. Probl. Post. Nauk Rol.*, 428: 123–139.
- LUNIAK M., KOZŁOWSKI P., NOWICKI W., PLIT J. 2001. Ptaki Warszawy 1962–2000. Warszawa, s. 179.
- MIODUSZEWSKI W. 1999. Koncepcja renaturyzacji doliny Narwi na odcinku Żółtki – Rzędziany. W: Dembek W. (red.) Aktualna problematyka ochrony mokradeł. Materiały Seminarijny 43. IMUZ, Falenty.
- POLAK M. WILNIEWCZYC P. 2001. Ptaki lęgowe doliny Nidy. *Not. Orn.*, 42: 89–102.
- RZĘPAŁA M., KASPRZYKOWSKI Z., GOŁAWSKI A., GÓRSKI A., DMOCH A. 1999. Awifauna Doliny Dolnej Narwi. *Not. Orn.*, 40: 23–44.
- TACZANOWSKI W. 1882. Ptaki krajowe. Tom 1. Kraków, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- SACHANOWICZ K., GOŁAWSKI A., TABOR A. 1999. Awifauna lęgowa stawów rybnych w Siedlcach w latach 1966–1998. *Kulon*, 4: 55–63.
- STASZEWSKI A., CZERASZKIEWICZ R. 2000. Awifauna lęgowa rezerwatu „Świdwie” i okolic w latach 1990–1998. *Not. Orn.*, 41: 115–138.
- SOKOŁOWSKI J. 1972. Ptaki ziem polskich. Tom II. Warszawa, s. 457
- WALASZ K., MIELCZAREK P. (red.) 1992. Atlas ptaków lęgowych Małopolski 1985–1991. Wrocław, 522 s.
- WALASZ K. (red.) 2000. Atlas ptaków zimujących Małopolski. Kraków, 602 s.
- WIEHLE D., WILK T., FABER M., BETLEJA J., MALCZYK P. 2002. Awifauna doliny górnej Wisły – część I. Ptaki Ziemi Zatorsko-Oświęcimskiej. *Not. Orn.*, 43: 227–253.
- WINIECKI A., GRZYBEK J., KRUPA A., MIELCZAREK S. 1997. Awifauna lęgowa doliny środkowej Warty – stan aktualny i kierunki zmian. *Not. Orn.*, 38: 87–120.
- WITKOWSKI J. 1991. Bączek – *Ixobrychus minutus* (L., 1766). W: Dyrz A., Grabiński W., Stawarczyk T., Witkowski J. (red.) Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, s. 56–59.
- WITKOWSKI J., ORŁOWSKA B., RANOSZEK E., STAWARCZYK T. 1995. Awifauna doliny Baryczy. *Not. Orn.*, 36: 5–74.

Andrzej Dombrowski